

DARIUS ŽUKAUSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas

KRAŽIŲ BAŽNYČIOS DIDŽIOJO ALTORIAUS PAVEIKSLAS: ISTORINIS, IKONOGRAFINIS, STILISTINIS ASPEKTAI

Kražiai Church Grand Altar Painting: Historical,
Iconographic, Stylistic Aspects

SUMMARY

The article presents wide research on the painting, "Saints Benedict and Scholastica Glorifying Virgin Mary" situated in Kražiai church of Virgin Mary's Immaculate Conception. The painting has been analyzed by historic, iconographic and stylistic methods. The picture was painted between 1643 and 1655. It was added to the second altar in the Benedictine monastery church. In 18th c. it was moved to the newly built church and placed into the Grand altar, which perfectly continued the iconography of the painting. The research reveals the multipartite iconography of the painting and the changes after the painting was decorated with silver casings and partially repainted. The article suggests that the main iconographic type of painting is *Saint Conversation* and that several other paintings can be described as analogs and prototypes.

SANTRAUKA

Straipsnyje pateikiamas platus tyrimas, kuriame istoriškai, ikonografiškai bei stilistiškai analizuojamas Kražių Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios didžiajame altoriuje kabantis paveikslas „Šventieji Benediktas ir Skolastika, garbinantys Švč. M. Mariją“. Paveikslas sukurtas XVII a. 5 dešimtmetyje, naujai įkurto benediktinių vienuolyno bažnyčios antrajam altoriui, XVIII a. 8 deš. perkeltas į naujai pastatytos bažnyčios didįjį altorių, kuris itin darniai pratęsė paveikslo ikonografinę programą. Tyrime atskleidžiamas paveikslo tapybos ikonografijos daugialypiškumas, jos kismas uždedant aptaisus ir pertapant kai kuriuos elementus. Kaip pagrindinis išskiriamas ir pabrėžiamas labiausiai paveikslo turinį atskleidžiantis *Šventosios pokalbio* tipas. Straipsnyje pateikiami ir trumpai aptariami keletas galimų paveikslo analogų ir pirmavaizdžių.

RAKTAŽODŽIAI: Kražiai, benediktinai, šv. Benediktas, šv. Skolastika, bažnytinis menas, ikonografija, barokas.

KEY WORDS: Kražiai, Benedictines, St. Benedict, St. Scholastica, ecclesiastical art, iconography, baroque.

IVADAS

Artėjant Žemaitijos krikšto 600 metų jubiliejui turime puikią progą pažvelgti į šio krašto krikščioniškąjį paveldą, praplėsti esamų tyrimų visumą naujais kursais ir tuo remdamiesi daryti naujus apibendrinimus bei išvadas. Šį kartą menotyrynį žvilgsnį nukreipsime į vieną svarbiausių Žemaitijos istorinių centrų – Kražių miestelį ir jame stovinčią Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčią. Nors bažnyčia dabar priklauso parapijai, ji buvo pastatyta ir ilgą laiką naudota sesių benediktinių reikmėms. Kaip vienas pagrindinių šį istorinį šven-

tovens statusą ženklinančių elementų yra didžiajame altoriuje kabantis paveikslas (1 il.). Tyrime jį vadinsime „Šventieji Benediktas ir Skolastika, garbinantys Mergelę Mariją“. Tai pabrėžiame, nes iki šiol paveiksliui siūlyti keli pavadinimai, matyt, atsiradę dėl jo ikonografinio tipo nevienalytiškumo. Taikyti Kražių bažnyčios titulą ir Marijos ėmimo į dangų siužetą atitinkantys pavadinimai. Tačiau mūsų pozicijos pasirinkimą sąlygojo paveikslo savybės, kurias vėliau tyrime ir atskleisime. Kaip paaiškės, šiuo atveju benediktiniškasis pradai itin svarbus ir nuo paveikslo neatsiejamas.

Turint galvoje baroko bažnyčių interjerų kūrimo ypatybes, laikysimės pozicijos, kad paveikslas su didžiuoju altoriumi buvo susietas tęstine ikonografinė programa, todėl į tyrimo lauką neišvengiamai įtrauksime ir bažnyčios didįjį altorių.

Kražių bažnyčios paveikslas į mokslinį, menotyrynį lauką buvo įtrauktas tik epizodiškai. Nebuvo atliekami platesni tyrimai, kurie viename tekste apimtų tiek istorinius duomenis, tiek meninius aspektus. 2000–2007 m. bažnyčios didysis altorius ir paveikslas su aptaisais buvo restauruoti. Altoriaus restauravimo darbams vadovavo Vytautas Dzindziliauskas. Paveikslo drobė buvo patikėta restauratorei Eglei Ševčenkienei, o aptaisų atnaujinimo darbų vadovas – Rimantas Bagdonas. Po restauravimo jokie tyrimų duomenys mokslinėje erdvėje nebuvo paviešinti. Kūrinys menotyryniam lauke buvo tirtas tik prieš restauravimą, kai jį dengė aptaisai, po restauravimo drobė buvo užfiksuota fotografijoje be aptaisų – šitaip mums atsiveria

1 il. Nežinomas autorius. *Šventieji Benediktas ir Skolastika, garbinantys Švč. Mergelę Mariją su aptaisais*. XVII a. 5 deš. Aptaisai apie 1793 m. Drobė, aliejus. 325 × 240. Kražių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia. Foto: Darius Žukauskas, 2012

galimybės pamatyti ir tirti dar nematytas originalios tapybos vietas.

Pirmoji į paveikslą dėmesį atkreipė tyrinėtoja Laima Šinkūnaitė, altoriaus paveikslą su aptaisais analizavusi 1993 m. knygoje *Lietuva – Marijos žemė*. Trumpoje apžvalgoje apsiribota glausta meninių savybių analize. Ižvalgos darytos atliekant stilistinę bei ikonografinę analizę, jų nepraplečiant istoriniais duomenimis. 2008 m. atliktame bendrame Kražių buvusios benediktinių bažnyčios tyrime paveikslą mini straipsnio autoriai Adomas Butrimas ir Kazys Misius. Au-

toriai straipsnyje apžvelgė tik istorinių šaltinių duomenimis, visuminiame bažnyčios inventoriaus aprašyme išsakyta prielaida dėl paveikslo sukūrimo datos. Tad trumpai apibendrinami galime sakyti, kad tyrimai savotiškai papildė vienas kitą, tačiau nėra susieti ar tęstiniai. Tokioje situacijoje įžvelgiant nuodugnaus tyrimo poreikį, 2010 m. pradėtas platus visuminis tyrimas, kuriame nuosekliai atskleidžiama paveikslo istorija, giliai įsiskverbiami į paveikslo, jį dengiančių aptaisų bei didžiojo altoriaus meninį ikonografinį turinį.

ISTORINIAI DUOMENYS

Kražių miestelis įsikūręs Žemaitijoje, abipus Kražantės upės. Pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose paminėtas 1253 m., ir tai liudija, jog miestelis turi šaknis, menančias senesnius nei Mindaugo Lietuvos laikus. XVII–XIX a. Kražių miestelis funkcionavo kaip svarbus Žemaitijos kultūrinis bei istorinis centras.

1933 m. užrašinėjant kražiškių pasakojimus išliko įdomi liaudyje plitusi benediktinių vienuolyno statymo istorija. Miestelio gyventoja Marija Kaciukevičienė pasakojo, kad senais laikais gyveno turtingas jėzuitų kolegijos studentas Krizostomas Volodkevičius. Vieną dieną dabartinės bažnyčios vietoje buvusiame alksnynėlyje jis užmigo ir susapnavo avis bei lelijas. Po kiek laiko kunigai jam išaiškino, kad avys yra nekaltos mergelės, o lelijos – nekaltybė. Todėl K. Volodkevičius savo lėšomis, kiek jo galimybės leido, toje vietoje pastatė medinę bažnyčią ir vienuolyną¹. Nors toks mitologizuotas pasakojimas įdomus, kylantis iš būdo nežino-

mus dalykus aiškinti kuriant padavimus, legendas, vis dėlto jis, išskyrus fundatoriaus pavardę, realių faktų neatitinka.

Iki šiol vykdytais istoriniais tyrimais patvirtinta, kad benediktinių vienuolyno statybą inicijavo minėtasis Krizostomas Volodkevičius (Chrizostom Wołodziejcz). Bajoras, 1639 m. gavęs leidimą iš tuometinio Žemaitijos vyskupo Jurgio Tiškevičiaus, nupirko valaką ir devynis margus žemės, 1641 m. pastatė medinį vienuolyną su bažnyčia. Netrukus bajoras parašė Vilniaus šv. Kotrynos vienuolyno viršininkei prašydamas į Kražius atsiųsti keletą vienuolių, šiuo tikslu laišką išsiuntė ir Jurgis Tiškevičius².

Žemaičių vyskupui konsekravus benediktinių bažnyčią, jai suteiktas Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo titulas. Iš medinio benediktinių vienuolyno gyvavimo šimtmečio dokumentų beveik neišliko, vienintelis šaltinis, iš kurio gauname pirmuosius duomenis, yra 1677 m. surašytas benediktinių baž-

nyčios vizitacijos aktas. Jame trumpai išvardinti altoriai, užfiksuoti juose buvę paveikslai ir nurodomas kitas kilnojamasis bažnyčios turtas. Bažnyčioje tuomet būta keturių medinių altorių³. Didžiajame altoriuje kabėjo XVII a. visoje Lietuvoje ir net už jos ribų gerbto Trakų Švč. Dievo Motinos paveikslo kopija. Iš to paties vizitacijos akto sužinome, jog didžiojo altoriaus paveikslas turėjo sidabrinę karūną, 36 sidabrinis votus ir aptaisus, todėl aišku, kad ir šioje šventovėje buvo itin gerbtas. Mums labai svarbus įrašas apie antrajame altoriuje kabojusį paveikslą. Vizitacijoje rašoma, jog šalia didžiojo altoriaus vadinamojoje Evangelijos pusėje (žvelgiant į altorių kairėje) stovinčiame altoriuje buvo išidėmėtinas, vertas dėmesio (lot. *notabilis*) Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasiđėjimo su šv. Benediktu ir šv. Skolastika paveikslas. Kada A. Butrimas ir K. Misius savo tyrime, kažkodėl tepaminęję paveikslą su šv. Benediktu ir šv. Skolastika, kėlė hipotezę, kad tai galėtų būti dabartinės Kražių bažnyčios didžiajame altoriuje kabantis paveikslas, dar būtų buvę galima tuo abejoti, nes tyrėjai neminėjo labai svarbaus Švč. M. Marijos aspekto, bet kai randame šią detalę, dvejonėms, jog tai yra tas pats paveikslas, vietos nebelieka.

Gaila, bet neaptikus jokių įsigijimą liudijančių dokumentų, negalime nustatyti „Šventųjų Benedikto ir Skolastikos, garbinančių Mergelę Mariją“ paveikslo autorystės. Trūkstant istorinių šaltinių taip pat nežinome tikslios užsakymo ir sukūrimo datos, tačiau pirmasis paminėjimas 1677 m. vizitacijos akte mums leidžia fiksuoti laikotarpio ribas, į kurias

įsiterpia paveikslo sukūrimo data. Paveikslo sukūrimo ribas galėtume apibrėžti 1643–1677 m. ir, atsižvelgus į tai, kad ribos prasideda nuo vienuolyno įkūrimo datos, neatrodo atmetina hipotezė, jog paveikslas nutapytas tuoj pat po vienuolyno atidarymo. Vienuolės paveikslą galėjo užsakyti dar iki 1655 m. vadinaamojo „rusų tvano“ – karo tarp LDK ir Rusijos. Vėliau, atskleidę ikonografines paveikslo ypatybes, pateiksime prielaidą, kiek labiau sustiprinančią siūlomą hipotezę dėl sukūrimo datos.

Kaip bažnyčia ir jos inventorius keitėsi tuojau po 1677 m., nežinome, tačiau išlikusiuose 1708 m. Kražių jėzuitų kolegijos istoriją aprašančiuose rankraščiuose teigiama, kad benediktinės buvo smarkiai apiplėštos, kazokai išgrobstė gausius vienuolyno turtais, bet apie sugriovimus ar sudeginimus neužsimenama⁴. Tai patvirtintų vyskupo Antano Tiškevičiaus 1748 m. pranešimas, iš kurio sužinome, kad Kražiuose tebestovi medinis benediktinių vienuolynas.

Kiti duomenys, mus priartinantys prie dabartinės bažnyčios atsiradimo, yra to paties vyskupo A. Tiškevičiaus 1755 m. pranešimas, kuriame minima, kad benediktinės stengiasi pasistatyti mūrinę bažnyčią⁵. Vienintelis informacijos teikėjas vyskupas Motiejus Valančius apie statybų pradžią Kražiuose rašė: „Senai bažnyčiai paršlijus, Chšonstakaitė [vienuolyno abatė], vyskupo Antano pasiklaususi, 13 d. birželio 1757 m. padėjo pamatus naujos mūro bažnyčios. Jezavitas [jėzuitas] Pšeciševskis, Kražių klištoriaus perdėtinis, vyskupui leidžiant, pašventė kertinį akmenį, o jezavitas Žebrovskis ne vien išrašė ant popieriaus, ko-

kia ta bažnyčia turi būti, bet dar, kaip mokytas amatininkas, rodė mūriniams, kaip turi dirbti. Tam 1760 m. mirus, Chšostauskaitė padarė su Traceriu, amatininku, šioki sandarą: amatininkas pasiėmė per trejus metus išdirbti bažnyčią, o zokau-ninkė pažadėjo mokėti kas metą po 600 timpų prūsiškais pi-

nigais. Sandarą tą abi pusės užlaikė. Taip zokau-ninkės įsigavo mūro bažnyčią.“⁶

Bažnyčia, kaip sutarta, buvo užbaigta 1762 m., tačiau amatininkas Trece-ris pakeitė pirminį Tomo Žebrausko projek-tą – nepastatė turėjusių būti aukštų, Vilniaus vėlyvojo baroko mokyklai būdingų bokštų. Bažnyčios architektūroje atpažįs-tamos vėlyvajam barokui būdingos ban-guotos formos, graškčių formų laiptuo-tas antablementas, itin savitos karpytinės arkos ir, kaip būdinga šio laiko švento-vėms, lipdybinio dekoru tiek eksterjere, tiek interjere beveik nėra. Tokioje apva-lytoje nuo dekoratyvių elementų bažny-čios erdvėje meniškumu ir dekoratyvių elementų gausa išsiskiria didysis alto-rius. Rokoko stiliaus dekoru elementai parodo, kad statymo darbai tęsėsi netru-kus po bažnyčios užbaigimo – XVIII a. septintajame dešimtmetyje.

Į naujosios bažnyčios erdvę buvo per-kelta dalis senojo inventoriaus. Tarp per-keltų daiktų buvo anksčiau minėtas di-džiajame altoriuje kabėjęs Trakų Dievo

2 il. Tomas Žebrauskas. Kražių Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažny-čia. 1762 m. Foto: Darius Žukauskas, 2012

Motinos ir šoniniame buvęs „Šventųjų Benedikto ir Skolastikos, garbinančių Švč. Mergelę Mariją“ paveikslas. Trakų Dievo Motinos paveikslas buvo perkeltas su visu altoriumi, tik naujoje bažnyčioje jam suteikta šoninio altoriaus funkcija. Vietą didžiajame altoriuje užėmė kur kas labiau su benediktinių vienuolija susiju-si, jos įsteigėjus ir globėjus vaizduojanti monumentali „Šventųjų Benedikto ir Skolastikos, garbinančių Švč. Mergelę Mariją“ kompozicija.

Naujoji šventovė konsekruota tik 1793 m., jai suteiktas pirmtakės „Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo“ titulas (2 il.). Ir čia vertėtų sugrįžti prie M. Valančiaus raštų, kuriuose užfiksuo-tas paveikslo aptaisų atsiradimas. Vys-kupo teigimu, „perdėtinė Skolastika Mackevičaitė papuošė sidabro rūbeliu malevonę Motinos Dievo, didžiajame altoriuje kybančią“⁷, o iš to sužinome, kad aptaisai ant paveikslo buvo uždėti vienuolynui vadovaujant S. Mackevičiū-tei. Siekiant datuoti tiksliau, svarbus

3 il. Kražių Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios didysis altorius prieš Kražių skerdynes. Apie 1893 m. Foto: Lenkijos mokslų akademijos Meno instituto archyvas

4 il. Nežinomas autorius. Maironių Švč. M. Marijos bažnyčios didysis altorius. XVII a. II p. Medis, drožyba. Foto: Darius Žukauskas, 2012

M. Valančiaus raštuose pateiktas vienuolyno vyresniųjų sąrašas, kuriame S. Mackevičiūtė įvardinta kaip aštuntoji šias pareigas ėjusi vienuolė. Mūrinės bažnyčios metais vyresniosios pareigas ėjusi M. Chšonstauskaitė mirė 1768 m., po jos vadovavo I. Nagurskytė, ir tik tuomet S. Mackevičiūtė. M. Valančius neužrašė pastarosios vadovavimo metų, taip pat neužrašyta, ir kada ji buvo pakeista. Tačiau po Skolastikos Mackevičiūtės išrinkta Benedikta Mackevičiūtė vyresniosios pareigas ėjo iki 1822 m., tad galima daryti prielaidą, kad S. Mackevičiūtė vyresniąją galėjo būti apytikriai XVIII a. 9–10 dešimtmečiais. Ir tokiu atveju realiausia, kad aptaisai galėjo būti sukurti ir uždėti 1793 m. naujosios bažnyčios konsekravimo proga.

Pirmoji XIX a. vizitacija vyko 1806 m.⁸ Iš jos sužinome, kad bažnyčios vidus buvo išbaltintas, taip pat būta sienų tapybos, stovėjo 4 altoriai, didysis – mūrinis, lipdytas, kiti trys – mediniai, drožinėti, altorių paveikslai nesurašyti.

1820 m. bažnyčioje jau buvo 5 altoriai⁹. Per vizitaciją užfiksuota, kad didžiajame altoriuje kabojo „Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų“ paveikslas. Matyt, toks pavadinimas užrašytas deramai neįsigilinus į komplikuoatą paveikslą ikonografijos turinį ir iki tol vartotą pavadinimą. Ten pat minima, kad paveikslas turi sidabrinę paausdotą karūną. Šis dokumentas taip pat suteikia svarbių žinių apie didįjį altorių, surašytos keturios jame stovinčios, benediktinų šventuosius šv. Maura¹⁰, šv. Placidą, šv. Matildą ir šv. Gertrūdą vaizduojančios statulos.

1845 m. bažnyčioje tebebuvo 5 altoriai¹¹. Didžiajame altoriuje minimas ant-

ruoju tarpiniu buvęs Šventosios Dvasios paveikslas. Bažnyčioje buvo Jėzaus Nukryžiuotojo altorius, Jėzaus širdies altorius, Švč. Mergelės Marijos altorius ir šv. Onos altorius.

Vienuolyno veikla tuometinio caro Aleksandro III įsakymu buvo nutraukta 1893 m., vienuolės jėga perkeltos į Kauno benediktinių vienuolyną. Nors caras pasirašė ir kitą įsaką, nurodantį, kad mūrinė bažnyčia turi būti nugriauta, vis dėlto kražiškių kraujo, lieto per garsiąsias „Kražių skerdynes“, kaina bažnyčia, nors ir neveikianti, liko stovėti. Kazokai tuomet bažnyčią stipriai nuniokojo, kartais suskaldė didžiojo altoriaus benediktinių statulas, kulkomis suvarpė paveikslus, buvo išdažyti langai. Pasak kražiškių, po skerdynių buvo liepta bažnyčios turtą iš jos išgabenti, šitaip jis pasklido po apylinkes. Dalis turto pernešta į parapijos medinę Šv. Mykolo bažnyčią, kuri per Antrąjį pasaulinį karą sudegė. Į Maironių bažnyčią išgabentas altorius su Trakų Dievo Motinos paveikslu, šv. Onos ir Trijų Karalių paveikslai. Pasakojimus patvirtina archyvinės fotografijos, darytos prieš „Kražių skerdynes“, ir dabartinio Maironių bažnyčios interjero palyginimas (3, 4 il.). Dabar sunku pasakyti, kaip buvo išsaugotas didžiojo altoriaus paveikslas, apie jo judėjimą žinių neturime, tačiau iš archyvinės fotografijos, darytos po skerdynių, matyti, kad paveikslas didžiajame altoriuje nėra (5 il.). Galiausiai po penkiolikos metų apleista ir nykstanti bažnyčia 1908 m. buvo perduota parapijai.

Taigi ją perėmęs tuometinis klebonas kun. Jonas Talmanas ėmėsi nuniokotos bažnyčios restauravimo darbų, trukusių iki 1910 m., kada bažnyčia buvo konsekruota. Tuomet buvo surašytas inventoriųs.

5 il. Kražių bažnyčios didysis altorius po „Kražių skerdynių“. XIX a. pab. nuotrauka. Foto: Lietuvos literatūros tyrimų institutas

Iš jo sužinome, kad bažnyčioje, be didžiojo altoriaus, dar buvo du šoniniai mažesnieji gipso lipdybos altoriai, šv. Roko, kur pirmuoju tarpiniu stovėjo šv. Roko ir šv. Antano, antruoju – šv. Mykolo ir šv. Lauryno skulptūros. Priešingoje pusėje įrengtas šv. Jono Krikštytojo altorius su šio šventojo skulptūra. Didžiajame altoriuje pirmuoju tarpiniu būta šv. Jurgio skulptūros, taip pat minima antruoju tarpiniu buvusi šv. Barbaros skulptūra¹².

Po bažnyčios prikėlimo darbų vieninteliu benediktines primenančiu objektu liko didžiojo altoriaus paveikslas. Jis kartu su jį tebedengusiais aptaisais buvo restauruotas. Šį darbą atliko tapytoja Elena Riomerytė, kurios paliktą įrašą randame paveiksle esančioje knygoje. Įrašė sakoma, kad paveikslas restauruotas baž-

nyčios konsekravimo progai 1910 m. rugpjūčio 27 d. Įsigilinę į šios tapytojos biografiją sužinome, kad ji baigė dailės studijas Varšuvoje ir Miunchene, nuo 1905 m. gyveno Vilniuje¹³, todėl kyla natūralus klausimas, kodėl restauruoti paveikslą buvo pasirinkta ši tapytoja. A. Butrimas ir K. Misius savo tyrime kalbėdami apie Eleną Riomerytę mini, kad ji buvo garsi Tytuvėnuose gyvenusi tapytoja, tačiau Tytuvėnuose ji vis dėlto negyveno. Tai galima būtų paaiškinti jos ir tuometinio Tytuvėnų dvaro savininko Eugenijaus Riomerio giminytės ryšiais, tapytoja tikriausiai lankydavosi Tytuvėnuose, bet juose nuolatos negyveno.

XX a. pirmoje pusėje ir po Antrojo pasaulinio karo altorius dar buvo keistas, vietoje buvusių benediktinių šventųjų pirmuoju tarpsniu pastatytos keturios naujos kitų šventųjų ir dvi angelų skulptūros virš tabernakulio, o antruoju – simetriškai abipus Jėzaus vardo monogramos. 1910 m. minėtų šv. Jurgio ir šv. Barbaros skulptūrų likimai neaiškūs. Ir

šiandien tebestovi šv. Augustino, šv. Petro, šv. Pauliaus ir tikriausiai šv. Martyno skulptūros. Lygindami dabartinių šoninių altorių vaizdą su buvusiu XX a. pradžioje matome pokyčių. Kairėje pusėje tebestovi, pasak A. Butrimo ir K. Misius, šv. Roko altorius, nors jame kaip pagrindinę matome šv. Antano skulptūrą. Dešinėje pusėje Jono Krikštytojo altorių pakeitė Dievo Motinos altorius su jame esančia Pietos siužeto skulptūra.

Praėjus devyniasdešimčiai metų po didžiųjų restauravimo darbų, 2000 m. tuometinis bažnyčios klebonas inicijavo naujos restauracijos procesą. 2000 m. restauratorei Eglei Ševčenkienei perduotas didžiojo altoriaus paveikslas, kurio restauravimas truko trejus metus. Paveikslu aptaisų atnaujino darbams vadovavo Rimantas Bagdonas. Nuo 2001 m. iki 2007 m. truko didžiojo altoriaus restauravimo darbai, kuriems vadovavo Vytautas Dzindziliauskas. Paveikslas su aptaisais į altorių sugrįžo baigus šį restauruoti.

PAVEIKSLAS

Apžvelgus paveikslą ir jo istorinio konteksto raidą, dera imtis tapybos, aptaisų ir didžiojo altoriaus meninio stiliaus bei ikonografijos nagrinėjimo.

Paveiksle figūros komponuojamos aplink Švč. Mergelę Mariją. Pirmame plane apačioje – dvi monumentalios klūpančių benediktinių šventųjų figūros, virš Švč. Mergelės Marijos – Šventosios Dvasios balandis ir Dievo Tėvo figūra, abipus Marijos – po penkias komponuojamos sparnuotos angelų galvutės ir po du angelus viršutiniuose kampuose. Fron-

talų ratą sudarantys atvaizdai, suprantamai, aiškiai ir simetriškai išdėstyti paveikslu erdvėje, statiškai kompozicijai suteikia stabilumo ir ramaus ritmo, taigi galima sakyti, vis dar primena Renesanso principus. Figūros nesiliečia viena su kita, jų tarpusavio ryšiai išreiškiami tik žvilgsniais. Marijos svarbą pabrėžia į ją nukreiptos beveik visų kitų vaizduojamų asmenų akys, išskyrus vieną angelą, žvelgiantį į šv. Benediktą, ir kitą – į žiūrovą. Stabilumą pabrėžia žemo horizonto peizažo linija.

Kūrinyje matyti bandymas perteikti dvi perspektyvines ašis. Pirmąją tarsi siekiama sukurti žvilgsnio iš apačios įspūdį: pirmame plane šventieji gana monumentalūs, o kylant į kompozicijos viršų, kitos figūros mažėja. Antra perspektyvos ašis nukreipia žiūrovo žvilgsnį į tarp šventųjų dvynių atsiveriantį nedidelį peizažo motyvą. Vis dėlto paveikslo kompozicija atrodo gana plokščia.

Šviesos kaitoje nedrąsiai mėginama taikyti sutelkto apšvietimo, sklindančio iš paveikslo centro, efektą. Jis išryškėja debesų fono dariniuose, tačiau iš visų vaizduojamų figūrų pastebimas tik šventųjų benediktinų veiduose. Kiek stipresnis šešėlių ir šviesos kontrastas asocijuojasi su dramatine baroko pasaulėjautos nuotaika, o Marijos, Dievo Tėvo ir angelų figūrose išsklaidytos šviesos modeliavimas primena renesansinio aiškumo siekį.

Paveikslo spalvų gama gana tamsi, vyrauja šilti rusvi tonai, lyg viskas būtų nutvieksa gelsvos šviesos. Marijos, Dievo Tėvo, šv. Benedikto drabužiai ir šv. Skolastikos laikomas rožinis – sodrios raudonos spalvos, išryškėjančios gelsvai pilkame debesų fone ir sustiprinančios paveikslo dramatiškumą.

Tokia stilių koegzistencija skatina prisikirti paveikslą ankstyvajam barokui, todėl, prisimenant pirmiau minėtas jo sukūrimo chronologines ribas, tikėtina, kad benediktinės jį įsigijo dar iki 1655 m. karo, t. y. XVII a. 5 dešimtmetyje.

Iš ikonografijos ypatumų minėtinos paveikslo pirmame plane priešais tarp debesų pasirodžiusią Švč. Mergelę Mariją ekstazės būsenos suklypusios šv. Benedikto ir šv. Skolastikos figūros. Tai

tipinė Šventojo pokalbio (it. *Sacra Conversazione*) kompozicija, kai prieš Švč. Mergelę Mariją vaizduojami suklypę arba stovintys vienuolijos globėjai ar kiti šventieji. Šio tipo šaknys siekia Vakarų Europos vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvojo Renesanso suveriamuosius altorius, kurių centrinėje dalyje Švč. Mergelė Marija dažniausiai sėdi soste, o šventieji stovi atskiruose sparnuose. XV a. Italijoje radosi į vieną bendrą kompoziciją sujungtų kūrinių. Juose Mariją vis dar įprasta vaizduoti sėdinčią soste, tačiau vėliau būta ir įvairesnių siužetų, Šventąjį pokalbį taip pat pradėta vaizduoti su Nekaltojo Prasidejimo ir Ėmimo į dangų ikonografijos motyvais.

Žinia, šv. Benediktas ir šv. Skolastika buvo dvyniai, gyvenę VII–VIII a. Italijoje ir padėję pamatus Vakarų Europos vienuoliškajam gyvenimui. Šv. Benediktas parašė vienuolių gyvenimo regulą ir ėmė steigti vyrų vienuolynus, o jo sesuo Skolastika, sekdamasi brolio pavyzdžiu ir remdamasi jo parengta regula, analogiškos veiklos ėmėsi tarp moterų. Šiedu šventieji ilgainiui tapo benediktinų globėjais, o jų kultas plėtotas ir sakralinėje dailėje. Vaizduosenos pagrindu tapo popiežiaus Grigaliaus Didžiojo rašyti *Dialogai*, atspindintys šv. Benedikto gyvenimą, epizodiškai informuojantys ir apie šv. Skolastiką. Istorinių žinių ir šių pasakojimų pagrindu vaizduojamosios dailės tradicijoje šventieji įgavo individualius atributus. Kaip benediktinų vienuolijos steigėjus, juos įprasta vaizduoti vilkinčius juodais abitais, tačiau kartais, norint pabrėžti, kad šv. Benediktas buvo ir kitų vienuolių (pvz., baltai vilkinčių kamaldulių) pradininkas, jis vaizduotas su bal-

tu abitu¹⁴. Kaip vienuolynų abatams, jiems priskiriami pastoralai, o šv. Benediktui dar ir mitra, kartais apsiaustas. Neretai abu šventieji rankose laiko šv. Benedikto regulos knygas. Iš Grigaliaus Didžiojo *Dialogų* kilę tokie individualūs atributai, kaip greta šv. Benedikto vaizduojamas varnas su duonos kepaliuku snape ir taurė su dviem gyvatėmis, primenantys pasakojimus, kaip šventąjį bandyta nuuodyti, bet šis stebuklingai perprasdavęs piktus kėslus¹⁵. Šv. Skolastikos svarbiausias atributas – balandis iš pasakojimo apie jos mirtį: po paskutinio susitikimo su seserimi praėjus trims dienoms, šv. Benediktas danguje išvydęs jos sielą balandžio pavidalu ir supratęs, jog sesuo mirusi. Iš retesnių atributų minėtini lelijos ir krucifikso motyvai¹⁶.

Kražių bažnyčios paveiksle šventieji tradiciniais pamaldumo gestais garbina Švč. Mergelę Mariją. Šv. Benediktas pasitinka ją rankas atvirais delnais nuleidęs žemyn, o šv. Skolastika – iš nuostabos kukliai sudėjusi rankas ant krūtinės. Abu šventieji panašaus senyvo amžiaus, šv. Benediktas, kaip įprasta, su vešlia žila barzda. Šalia jo – atversta knyga kaip nuoroda į vienuolių regulą ir mitra kaip abato ženklas. Vakarų dailėje įprasta abato mitrą vaizduoti kukliau, panaudojant baltą spalvą, bet šiame kūrinyje ji įgavusi labiau vyskupo galvos dangalui būdingų puošnių elementų: ji aukso spalvos, išpuošta brangakmeniais, su Jėzaus vardo monograma centre. Šventojo pečius dengia vienuolių atvaizduose retai pasitaikanti puošni raudonos ir aukso spalvos kapa, dekoruota augaliniu ornamentu. Šv. Skolastika atrodo kukliau, vilki įprastą juodą benediktinių abitą. Jai būdingų atributų čia nematyti, o kiek neįprasta detalė yra jos laikomas vėrinys.

Drobės viduryje Švč. Mergelę Mariją gaubia debesis į šalis prasiskyrusio ovalaus spindulių srauto pavidalo mandorla, simbolizuojanti jos šlovę. Marija vilki tradiciškai raudoną suknelę, primenantią Jėzaus kančią, per rankas permesta mėlyna skraistė, o galvą dengia melsvas maforijus, savo spalva taip pat primenantis jos dangiškąją šlovę. Marijos rankų gestas taip pat tradicinis: viena priglausta prie krūtinės, kita ištiesta į šalį. Priglaustą ranka atkartodama šv. Skolastikos, o ištiestą – šv. Benedikto judesį, Švč. Mergelė tampa savotišku laidininku, siejančiu šiuos šventuosius. Marija atrodo labai jaunatviškai, vaikiškų bruožų turintis veidas idealizuotas, nušviestas skaisčios ramybės.

Švč. Mergelės Marijos atributus galima suskirstyti į dvi grupes: pirmoje atsidurtų simbolizuojantys Nekaltąjį Prasadėjimą, antroje – Ėmimą į dangų.

Švč. Mergelė Marija stovi ant pasaulio gaublio, kurią apšvięs žaltys. Šie du atributai simbolizuoja Nekaltąjį Prasadėjimą. Žaltys – šėtono simbolis dar iš Ievos ir Adomo laikų, tad jo pamynimas žymi Mergelės pergalę prieš nuodėmę. Buvo tikima, kad Marija, kaip Išganytojo Motina, Dievo mintyje buvo dar prieš pasaulio sukūrimą: „Prieš amžius buvau sukurta, pačioje pradžioje, prieš žemės pradžią“ (Pat 8, 23), tad šia pergale įgyvendintas Dievo planas – atpirkti Ievos nuodėmę ne tik nekaltu Jėzaus pradėjimu, bet ir be gimtosios nuodėmės gimusia Marija. Siužete simboliškai fiksuojami Dievo žodžiai žalčiui rojaus sode: „Aš sukelsiu priešišumą tarp tavęs ir moters, tarp tavo palikuonių ir jos palikuonių, ji trupins tau galvą“ (Pr 3, 15), ir dėl jų išsipildymo Švč. Mergelė Marija pradėta vadinti naująja Ieva.

Kitą atributų grupę su Švč. Mergele Marija tarsi sieja jos žvilgsnis. Išižiūrėjus matyti, kad į šalį nukreipto žvilgsnio tiesė susiduria su vieno iš angelų laikoma karūna. Toks dailininko sprendimas galbūt atsitiktinis, tačiau jis kreipia mūsų mintis į Marijos šlovę danguje. Apokrifinėje literatūroje ir italų dominikono Jokūbo Voraginiečio XIII a. antroje pusėje parengtame šventųjų gyvenimo rinkinyje *Aukso legenda*, ilgą laiką įkvėpdavusiame sakralinio meno kūrėjus, pasakojama, kad Švč. Mergelė Marija po mirties buvusi paimta į dangų su kūnu ir ten vainikuota Dangaus Karaliene¹⁷. Šis ikonografinis tipas aptinkamas jau XIII a. gotikinių katedrų portalų skulptūrose. Renesanso ir vėlesnių stilių tradicijoje kompoziciją įprasta dalyti į dvi dalis – dangaus ir žemės sferas. Dangaus sferoje stovi arba sėdi Švč. Mergelė Marija, gaubiamą mandorlos ir apsuptą angelų. Jie groja įvairiais muzikos instrumentais ir/arba neša Mergelei šlovės atributus. O žemės sferoje vaizduojami prie jos kapo susirinkę apaštalai. Esama ir kitokių siužeto variantų, kuriuose tapyti įvairūs šventieji, globėjai ir donatoriai. Siužetas taip pat būdavo panaudojamas Šventojo pokalbio ikonografijoje.

Kražių bažnyčios paveiksle aplink Mariją sklendžiantys angelai laiko karūną, vainiką ir palmės šakelę. Karūna ir vainikas – aukščiausios karališkosios valdžios simboliai, šiuo atveju – danguje įvykusio Švč. Mergelės Marijos vainikavimo ženklai. Karūna paprastai sudaro Vainikavimo siužeto centrą, tačiau čia šis procesas dar nevyksta. Toks komponavimas būdingas Ėmimo į dangų siužetams, kartais panaudojamas ir Nekaltojo Prasiidėjimo kompozicijose. Kiek keblesnis

vieno iš angelų laikomos palmės šakelės vaidmuo, kurį galima interpretuoti dvejopai. Pirmiausia tai XVI a. Nekaltojo Prasiidėjimo paveikslams būdingas Švč. Mergelės Marijos atributas, kilęs iš anuomet labai populiarios Giesmių giesmės eilutės „Esi daili kaip palmė“ (Gg 7, 8) ir simbolizuodavęs Marijos grožį¹⁸. Dar viena simbolinė prasmė susijusi su Marijos žemiškojo gyvenimo pabaiga. Yra dailės kūrinių, kuriuose palmės šakelę angelas įteikia Švč. Mergelei Marijai. Tačiau krikščionybėje tai ne gedulo simbolis, bet, prisimenant Jėzaus įžengimą į Jeruzalę, veikiau džiaugsmo ir triumfo prieš mirtį bei nuodėmę simbolis. Tad ir šiuo atveju galima išvelgti nuorodą į būsimą Marijos šlovę danguje. Taip palmės šakelė su vainiku ir karūna susilieja į darnią visumą.

Virš Švč. Mergelės Marijos iš gilumos sklendžia Dievas Tėvas raudonu apsiaustu, kaip įprasta, vaizduojamas žilas ir barzdotas. Kairėje rankoje jis laiko žemės rutulį su kryželiu viršuje: rutulys – pasaulio simbolis, o kryžius – krikščionybės triumfo pasaulyje ženklas. Tarp Dievo Tėvo ir Marijos – Šventojo Dvasia balandžio pavidalu.

Švč. Mergelę Mariją supa angelai, laikantys palmės šakelę, vainiką bei karūną, ir angelų sparnuotos galvos. Šios dvasinės būtybės tarsi paryškina dangaus sferos atsivėrimą ir pranašauja jų asistavimą Dievui Tėvui būsimajame Marijos vainikavime.

Išanalizavus komponuojamas figūras ir jų atributus matyti, kad pirminiam paveikslo be aptaisų sumanymui būdingas trijų ikonografinių siužetų derinimas, tačiau kadangi įkomponuoti šventieji, kūrinyje priskirtinas Šventojo pokalbio tipui.

PAVEIKSLAS SU APTAISAIS

Pasak M. Valančiaus informacijos, aptaisai paveikslui buvę pritaistyti vienuolynui vadovaujant S. Mackevičiūtei, veikiausiai naujos bažnyčios konsekrovimo 1793 m. proga. Aptaisus sudaro trisdešimt penkios dalys, gamintos iš sidabro, aštuonios iš jų auksuotos. Ornamentuotais lakštais padengti Švč. Mergelės Marijos drabužiai, be to, pridėta karūna, iš dvylikos aštuonkampių žvaigždžių sudarytas vainikas ir antropomorfizuotas mėnulio pjautuvas po kojomis. Marijos figūroje neuždengtas liko tik veidas, delnai ir kojų pirštai. Benediktinų šventieji pridengti mažiau, ir iš to galima spręsti, kad uždedant paveikslui aptaisus, Švč. Mergelė laikyta svarbiausia kompozicijos figūra. Abiem šventiesiems pritaistyti auksiniai spindulių nimbai, uždengta šv. Benedikto kapa ir šv. Skolastikos abito baltoji dalis. Aptaisams uždengus šv. Benedikto mitrą, papildomai pridėtas pastoralas.

Plokštėse, kirptose pagal drabužių kontūrus, kaip įprasta barokui, bandyta atkurti audinių drapiravimą. Ryškiausia ir meistriškiausia Marijos drabužių drapiruotė, ypač jos laikoma besiplaikstanti skraistė su dinamiškomis klostėmis, Marijos veidą rėminantis gobtuvas ir tunikos viršutinė dalis. Vidurinės dalies drapiruotė mažiau banguota, slepiama gausaus aukšto bareljefo, akantų lapų dekoru. Šventųjų figūras dengiantys aptaisai lėkštoki ir beveik nedrapiruoti. Išsiskiria tik vieta ties šv. Skolastikos kaklu, formuota panašiai kaip Marijos tunikos viršutinė dalis. Tapybos sluoksnyje po aptaisais Švč. Mergelės tunikos drapiruotė gana statiška, linijos tiesios ir nerangios.

Skraistės apatinėje dalyje matyti keistos nenatūraliai vertikalios medžiagos klostės, o aptaisuose drabužių medžiagos specifika perteikta kur kas plastiškiau ir organiškiau, klostės minkštesnės. Ypač tai išryškėja apatinėje skraistės dalyje, kurioje klostės įgavusios horizontalų ir kur kas natūresnį pavidalą.

Iš viso aptaisų puošyboje panaudota vienuolika skirtingų ornamentų grupių, gana darniai atitinkančių vėlyvojo baroko dekoru principus. Ornamentų gausa išsiskiria Marijos figūra. Jos laikomoje skraistėje, dekoruotoje aukšto bareljefo panašaus tipo gėlių su stiebais variacijomis, skiriasi žiedų dydžiai, stiebų išlinkiai, rakursai. Palyginti stambiu ir vingriu aukšto bareljefo akantu papuošta Marijos tunikos centrinė dalis ir rankogaliai. Akanto lapų ir juostinio ornamentu painus raizginys dengia apatinę drabužių dalį, tačiau čia jis ne reljefiškas, elementai išryškinti gilinant kontūrus ir sudarant kiek tamsesnį matinį foną bližgiems elementų paviršiams. Viršutinė tunikos dalis ir gobtuvas padengti smulkiu, minimaliai pagilintu, puncavimo technika atliktu keturlapių gėlių ir akanto ornamentu. Švč. Mergelės Marijos stambiu, kresnų proporcijų ažūrinę karūną, sudarytą iš septynių lankų, užbaigia rutulys su Maltos kryžiumi. Karūna puncuota imituojant ritmiškai išdėstytais brangakmenius ir perlų lankų apvadus.

Šv. Skolastikos aptaisams panaudotas dviejų rūšių dekoras, ryškesni raityto akanto lapų dariniai, ties kaklu ant klosčių punktyriniais taškeliais puncuoti įvairių gėlių kontūrai. Šv. Benedikto kapos aptaisai labai puošnūs, dekorui būdingas

aukštas bareljefas. Kapos, panašiai kaip ir Marijos karūnos, kontūrus paryškina brangakmenius ir perlus imituojantis ritmas, didžioji dalis paviršiaus padengta sudėtingu, net kiek chaotišku augaliniu ir sugeometrintu ornamentu. Čia susipina banguotas vijoklinis kamienas, kelių rūšių gėlių žiedai su stiebais, spiraliniai dariniai ir kampuotos formos. Šventojo mitrą dengiantis aptaisas, nuo kitų detalių besiskiriantis tiek ornamentu, tiek kokybe ir profesionalumo lygiu, galbūt sukurtas kito auksakalio. Jis ne toks preciziškas, apvadai puncuoti smulkiu ritmišku raštu, centrinėje dalyje beveik simetriškas dvistiebio augalo motyvas gaubia iš iškilių rombų ir apskritimų sudarytą kryžių. Šalia mitros – palyginti aukšto meninio lygio pastoralas su raitytais akanto lapais ir išvelgiamu rokailės motyvu. Apskritai aptaisų dekoras atitinka tos epochos stilių, o augaliniai motyvai, vingrus akantas, juostinis ornamentas liudija vėlyvąjį baroką, plitusį XVIII a. antrąjį ketvirtį. Taigi datavimas pagal stilistiką lyg ir nesutampa su M. Valančiaus pateiktais istorijos duomenimis, tačiau neatmestina ir tokio anachronistiško kūrinio atsiradimo galimybė.

Aptaisai, uždėti ant paveikslo, ne tik suteikė jam vėlyvojo baroko stilistikos bruožų, bet ir papildė bei pakeitė paveikslo ikonografiją. Papildomai pridėtas pastoralas, kaip ir mitra, žymintis vienuolyno abata, paveikslo ikonografijos, galima sakyti, nepaveikė. Kur kas reikšmingesnius pokyčius lėmė Švč. Mergelės Marijos figūros aptaisai.

Mergelė įgijo tris naujus atributus: po kojomis – mėnulio jaunaties pjautuvą, virš galvos – dvylikos žvaigždžių vainiką ir karūną. Dviem pirmais atri-

butais tęsiama Nekaltai Pradėtosios ikonografinė linija, tačiau jau iš naujos perspektyvos. Kaip jau minėta kalbant apie paveikslą be aptaisų, Nekaltai Pradėtosios siužetui artima iš XVI a. tradicijos perimta Marijos kaip naujosios Ievos ikonografinė struktūra. Tačiau XVII a. Vakarų Europoje Kontrreformacijos laikotarpio pabaigoje susiformavo naujas Nekaltojo Prasidėjimo ikonografinis tipas, kuriame Marija gretinama su moterimi iš Apreiškimo Jonui: „Ir pasirodė danguje didingas ženklas: moteris, apsisiautusi saule, po jos kojų mėnulis, o ant galvos dvylikos žvaigždžių vainikas“ (Apr 12, 1). Marijos ir apokaliptinės moters gretinimo pasitaikydavo ir anksčiau, tačiau formaliai jis pirmą kartą apibrėžtas ispanų tapytojo Francisco Pacheco 1649 m. veikale *Tapybos menas*: „Marija turi būti vaizduojama jauna, maždaug 12–13 metų, vilkinti balta suknele ir mėlynu apsiaustu. Jos rankos sudėtos ant krūtinės arba suglaustos maldai, mėnulis – jaunaties pjautuvas, ant galvos – dvylikos žvaigždžių vainikas.“¹⁹ Po XVII a. vidurio naujasis tipas paplito Europoje, o geriausiai jį įgyvendino ispanų tapytojas Bartolomé Estebanas Murillo. Jo kūriniai šia tema tapo savotišku praktiniu pavyzdžiu.

Taigi paveikslą papildęs mėnulio jaunaties pjautuvas ir dvylikos žvaigždžių vainikas – moters iš Apreiškimo Jonui atributai. Šiuo sprendimu Nekaltojo Prasidėjimo siužete sujungiami ankstesnio tipo Marijos kaip naujosios Ievos ir vėlesnio Marijos kaip Apreiškimo Jonui moters įvaizdžiai. Paveiksle sustiprinta Nekaltojo Prasidėjimo ikonografijos linija, kaip jau minėta, kartu funkcionavusi su Ėmimo į dangų siužetu. Naujų atri-

6 il. Nerestauruoto paveikslo *Šventieji Benediktas ir Skolastika, garbinantys Švč. Mergelę Mariją* detalė. Dievas Tėvas ir Šv. Dvasia. Kražių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia. Foto: iš Laimos Šinkūnaitės asmeninio archyvo

7 il. Paveikslo *Šventieji Benediktas ir Skolastika, garbinantys Švč. Mergelę Mariją* detalė. Dievas Tėvas ir Šv. Dvasia. Kražių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia. Foto: Darius Žukauskas, 2010

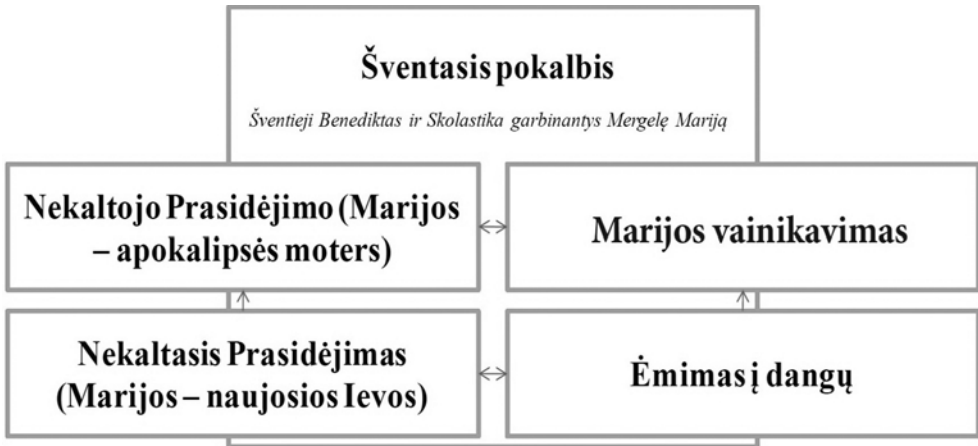
butų įterpimas į Mariją gaubiančią tapytą spindulių mandorlą suartino su moterį „apsiautusia“ saule, o tai jau liudija naujo ikonografijos „sluoksniu“ atsiradimą. Ne tokį harmoningą ir kur kas komplikutesnę pokytį lėmė kartu su aptaisais pritaisyta auksuota karūna. Taip tarsį naujai pratęstas Ėmimo į dangų ikonografijos tipas, tačiau paveiksle likusi tapyta karūna, laikoma angelo, gerokai supainioja ikonografiją. Be to, paveiksle su aptaisais atrodytų, kad Dievas Tėvas dešine ranka deda Švč. Mergelei Marijai ant galvos aptaisuose įkomponuotą karūną, tačiau per paskutinį restauravimą kilo abejonių, ar ši detalė tikrai priklausė originalui.

Po restauravimo tarp Marijos ir Dievo Tėvo atsirado du Šventosios Dvasios balandžiai: vienas matomas visas, kito iš po debesies kyšo tik apatinė kūno dalis ir galva. Skiriasi ir jų tapybos technika: viršutinis tapytas kur kas šiurkščiau, laisvesniu potėpiu ir ne taip meistriškai, palyginti su paveikslo visuma ir apatiniu

balandžiu. Šalta pilkšvai balta spalva jis išsiskiria ir iš šilto viso paveikslo kolorito. Visus šiuos pokyčius paskatino Marijai pritaisytoji karūna, uždengusi originale buvusį Šventosios Dvasios balandį.

Palyginus paveikslo nuotraukas prieš restauravimą ir po jo matyti, kad ir Dievo Tėvo figūroje būta pertapyimo (6, 7 il.). Vėlesniu užtapyimu pakeista Jo veido forma ir akys, sumažinta barzda, debesimis užklota dalis raudono apsiausto. Restauruojant dalis jo atidengta, bet palikta šiek tiek pilko debesies, labai primityvaus, nelogiško ir nutolusio nuo bendrosios kūrinio stiliškos. Keistai iš debesies kyšanti Dievo Tėvo ranka, palyginti su kitų vaizduojamųjų rankomis, nuo jų skiriasi koloritu, šešėliu ir kontūro formavimu. Tad visiškai pagrįsta atrodo hipotezė, kad pirminiame paveiksle rankos šioje vietoje galėjo ir nebūti.

Datuoti visus šiuos pokyčius sunku, nes paveikslas per visą savo istoriją naujintas keliolika kartų, o dokumentuose užfiksuota tik 1910 m. data. Šventosios

8 il. Paveikslų ikonografijos schema

Dvasios balandžiui būdingas laisvas potėpis ir gana šalti atspalviai skatina spėti, kad minėtųjų permainų autorė galėjo būti E. Riomerytė, kurios kūryboje pastebimas polinkis į panašią manierą. Kita vertus, to aiškiai nepakanka tokiam spėjimui patvirtinti. Šiaip ar taip, meninės kokybės požiūriu, po šių transformacijų paveikslas nukentėjo, praradęs dalį originaliosios tapybos.

Taigi pridengus paveikslą aptaisais, turinčiais vėlyvojo baroko auksakalystės stilistinių bruožų, pasikeitė ir pirminė paveikslų ikonografija. Dabartiniame va-

riante pinasi bent keli ikonografijos siužetai: Nekaltasis Prasidėjimas, Marija kaip naujoji Ieva ir Marija kaip Apreiškimo Jonui moteris, Marijos vainikavimas, Ėmimas į dangų.

Galima teigti, kad būtent Šventojo pokalbio ikonografinis tipas geriausiai susieja visas minėtas variacijas ir kartu išlaiko benediktiniškąjį paveikslų pradą, todėl ir pagrįstai išskirtinas kaip pagrindinis (8 il.). Vadinasi, ir paveikslą labiausiai tiktų vadinti „Šventieji Benediktas ir Skolastika, garbinantys Mergele Mariją“.

DIDŽIOJO ALTORIAUS KOMPOZICIJOS DARNA

Tikslių istorinių duomenų apie altoriaus įrengimo laiką nėra, bet labiausiai tikėtina, kad jis sumūrytas netrukus po bažnyčios užbaigimo XVIII a. 7 dešimtmetyje. Tai patvirtina stilistinės altoriaus savybės, būdingos vėlyvajam barokui, arba rokoko stiliui (9 il.). Palyginti su žymiaisiais barokiniais altoriais, jis nėra didelis, tačiau aukštos meninės vertės,

puikių proporcijų ir raiškų, savitas bei vertingas. Harmoningai įkomponuotas į siaurą bažnyčios apsidę, skaisčiai apšviečiamas pro šoninius langus sklindančios šviesos, jis kelia lengvo, skaidraus, dvasinio šventiškojo išpuodį.

Altorius išgaubtas, sudarytas iš dviejų tarpinių. Pirmame suformuotas erdvinis tūris su priekin pastūmėtomis ketu-

9 il. Nežinomas autorius. Kražių Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios didysis altorius. XVIII a. 7 deš. Mūras, dirbtinis marmuras, stiuakas, auksavimas. Foto: Darius Žukauskas, 2012

riomis kompozicinio orderio kolonomis, po dvi abipus retabulo, remiančiomis itin grakštų, dinamiškų formų, tarsi užlenktą į viršų antablementą. Centrinėje įgilintoje dalyje komponuojamas gana savarankiškai funkcionuojantis sumažintų proporcijų, bet su altoriumi stilistiškai susietas tabernakulis. Virš jo kabo paveikslas. Antro tarpsnio plokštuma prigludusi prie sienos. Šis tarpsnis, panašiai kaip pirmasis, suskaidytas į tris vertikalias dalis. Iš kraštų įkomponuotus dekoratyvius piliastrus vainikuoja banguojantys karnizai. Antro tarpsnio vidurinėje dalyje aplink apvalų langą iš stiuoko suformuota minkštų, apvalių debesų gloriija.

Altorius per ilgą savo istoriją buvo nuolat naujinamas: dar iki 1910 m. baltinta dauguma auksuotų jo dalių, po 1910 m. restauravimo – ir vidurinė altoriaus dalis, vėliau XX a. šviesiai žalios spalvos aliejiniiais dažais dažytos kolonų pjedestalų apatinės dalys. Naujausio restauravimo metu atidengta pirminė altoriaus danga; kaip matyti, retabului panaudotos gana šviesių spalvų medžiagos ir tik vidurinė dalis ryškesnė. Šoniniuose orderiniuose dariniuose, t. y. pirmo tarpsnio kolonų pjedestaluose bei antablemente ir antro tarpsnio piliastruose, vyrauja rusvų perlų atspalvių, pirmo tarpsnio kolonose ir piliastruose – rožinio marmuro deriniai. Pirmo tarpsnio vidurinė dalis išsiskiria palyginti tamsių ir sodrių spalvų deriniu: aukos stolas – kraujo raudonio marmuro, virš tabernakulio – tamsaus raudonio ažūrinė sienelė, kabantis paveikslas taip pat pasižymi pakankamai tamsiu koloritu, virš jo Marijos vardo monograma – tradicinės raudonos ir mėlynos spalvos, monogramą rėminanti skulptūrinė užuolaidėlių imitacija – žalia. Antras tarpsnis irgi labai šviesus, gloriija – balta, Jėzaus vardo monogramoje panaudota žydra spalva ir tik Švenčiausioji Jėzaus Širdis joje išsiskiria raudoniu. Apskritai visame altoriuje harmoningai paskirstytos puošnumo teikiančios auksuotos detalės. Pirmame tarpsnyje auksuotos kolonų bazės su kapiteliais, piliastų ir skulptūrų pjedestalų lipdybinis dekoras, antrame – gloriijos, Dievo Tėvo ir Jėzaus vardo monogramos spinduliai ir raidės, Švč. Jėzaus Širdies erškėčių vainikas, angelų sparnai, vazų ir lipdybinio dekoro apvada²⁰.

Altoriaus lipdybinio dekoru auksavimas – būdingas rokoko stiliaus akcentas, tačiau to paties stiliaus raiška būdinga ir dekoru formoms. Išskirtinai puošnūs pirmo tarpsnio kolonų kapiteliai, kuriuose augaliniai raityto akanto lapų motyvai jungiami su rokailėmis ir ugnies liežuvius primenančia lipdyba. Šis trijų elementų derinys labai ekspresyvus ir kontrastingas. Dekorų elementai tarsi veržiasi iš kapitelio ribų, tačiau tradicinė forma vis dar išlaikoma. Toks pats sprendimas taikomas ir tabernakulio kolonėlėse. Apie pirmo tarpsnio piliastų lipdybinį dekorą to pasakyti jau nebegalima – čia rokailių ir ugnies liežuvių junginiai komponuojami laisvomis formomis, neatitinkančiomis tradicinių kapitelių. Piliastų bazės taip pat pakeistos lipdybiniais ugnies liežuvių motyvais. Rokailių ir ugnies liežuvių lipdiniai savotiškai rėmina antrojo tarpsnio kompoziciją.

Altoriuje įkomponuotos tūrinės skulptūros. Pirmajame tarpsnyje tarp kolonų stovi monumentalios, apie 2,3 m aukštį siekiančios keturių šventųjų (Augustino, Petro, Pauliaus ir Martyno) statulos. Tai ne autentiški XVIII a. kūriniai, o įrengti po 1910 m. vietoj sunaikintų senųjų benediktinų šventųjų statulų, tačiau, kiek galima spręsti iš išlikusių dokumentinių fotografijų, panašaus dydžio ir panašios vertikalios, gana statiškos kompozicijos. Antrajame tarpsnyje skulptūrinių elementų yra kur kas daugiau, tarp jų ir stiuko lipdybos debesų glorijs centrinėje dalyje. Pastarojoje ryškėja Švenčiausioji Trejybė – ekspresyviai išskėtusio rankas Dievo Tėvo skulptūrinis bareljefas, apvaliame lange – Šventosios Dvasios balandžio skulptūra ir Jėzaus vardo

monograma. Švč. Trejybė, iš dalies papildanti Marijos vardo monogramą virš paveiklo, galbūt laikytina pirmo tarpsnio elementu. Iš debesų kyšo simetriškai išdėstytų keliolika reljefinių sparnuotų angeliukų galvučių, pora tūrinių, galbūt identiškų angelų statulų abipus Švč. Jėzaus Širdies, keturios angelų figūros ant altoriaus šoninių karnizų, kupinos ekspresyvaus judesio, kaip ir minėtoji Dievo Tėvo statula.

Altoriaus retabulo ir paveiklo tarpusavio santykiuose esama šiokio tokio nuotaikų kontrasto. Altoriaus spalvinėje gamoje vyrauja šviesūs atspalviai ir giedra šventinė nuotaika, o paveikslui būdinga XVII a. įprasta didybė ir dramatiškumas, pakankamai tamsus koloritas. Elementų skirtingumą kiek kompensuoja tamsiomis ar bent ryškiomis spalvomis tapytos altoriaus dalys aplink paveikslą (prieš restauravimą kur kas baltesniame altoriuje šis kontrastas ryškesnis). Taip pat pažymėtina, kad paveiklo ir altoriaus kontrastas silpnesnis dėl paveiklo aptaisų. Kaip jau minėta, su altoriuje įkomponuotomis auksuotomis detalėmis nuotaikos iškilmingumu prilygsta spindintys taurių metalų aptaisai. Kitas tarpusavio dermės aspektas glūdi ikonografiniame lygmenyje.

Atsižvelgdami į altoriaus benediktiniską kilmę, pamėginsime rekonstruoti pirminę altoriaus ikonografijos prasmį lauką ir nustatyti pirmo tarpsnio pokyčius po 1910 m.

Galima sakyti, kad nuo XVIII a. beveik nepakitęs išliko tik retabulo antras tarpsnis, kuriame plėtojama Švč. Trejybės tema. XVIII a. antrai pusei būdingame ir kompozicijos požiūriu gana įpras-

tame vaizduojamųjų asmenų išdėstyme ryškėja gloriifikacijos aspektas: aplink Švč. Trejybę ir Švč. Mergelę Mariją – debesys, spinduliai ir angelų figūros. Altoriaus kompozicijoje gana panašiai kartojamas paveiksle regimas vaizdas. Tiesa, paveiksle tiesiogiai nematyti Jėzaus Kristaus, jo buvimas tik numanomas, ir vietoj jo į vyraujančią padėtį iškeliamą Mariją, o retabulo dalyje vaizduojama visa Švč. Trejybė, tik pridūrus Marijos vardo monogramą, savotiškai susiejančią plastinius ir simbolinius altoriaus sprendimus su tapybiniais ir simboliniais paveikslo sprendimais. Kuriamas tarsi iš paveikslo išaugančios monogramos vaizdas, pabrėžiantis Marijos kaip prasmų centro svarbą. Lyginant paveikslo ir altoriaus kompoziciją matyti, kad panašias vietas užima tiek Dievo Tėvo, tiek Šventosios Dvasios, tiek angelų figūros, pasikartojimu pabrėžiamas Švč. Trejybės Asmenų vaidmuo paveiksle, tačiau dėl dėmesio sutelkimo į Mariją ir benediktinus šis veikiau antraeilis. Toks dieviškųjų Asmenų ir Marijos atvaizdų junginys atspindi pačius katalikybės pagrindus ir kuria darnos įspūdį. Antrojo tarpsnio dangiškoji sfera savotiškai jungiama su žemiškąja sfera, kurioje įkomponuoti šventieji.

Žemiškosios dalies pirmajame tarpsnyje ikonografija XVIII a. atspindėjo benediktinių dvasinius poreikius, kaip matyti iš šventųjų Mauro, Placido, Matildos ir Gertrūdos figūrų, buvusių dabartinių keturių statulų vietose. Čia derėtų bent teoriškai įsigilinti į pirminės ikonografijos galimybes.

Šv. Mauras ir šv. Placidus – vienas nuo kito beveik neatsiejami šventieji, abu

jie VI a. buvo pirmieji šv. Benedikto mokiniai. Su jais susiję keli stebuklingi įvykiai, aprašyti minėtoje Grigaliaus Didžiojo *Dialogų* knygoje. Ja grindžiamoje šventųjų ikonografijoje abu šiuos asmenis sieja vienas atsitikimas. Šv. Placidus, dar būdamas berniukas, įkritęs į ežerą ir skendęs, bet šv. Benediktas liepęs šv. Maurui padėti, tad šis klusniai pribėgęs prie skęstančio vandens paviršiumi ir jį išgelbėjęs²¹. Šio siužeto kūriniuose minėtasis vienuolis galėjo būti vaizduojamas su ramentu arba svarstyklėmis. Nuo IX a. iki XX a. šv. Placidus klaidingai tapatintas su kitu vienuoliu, įkūrusiu Glanfėjaus vienuolyną bei tapusiu jo abatu, ir tradiciškai vaizduotas su abato atributais²². Dar jis būdavo priskiriamas prie šventųjų kankinių ir vaizduojamas su kalaviju, taip pat klaidingai sutapatintas su kitu vienuoliu, su trisdešimt brolių keliavusiu į misijas Sicilijoje ir nužudytu. Benediktinų vienuolynuose jis gerbtas kaip novicijų globėjas²³.

Benediktinių šventosios moterys Matilda ir Gertrūda taip pat artimai susijusios. Jos abi gyveno XIII a. Saksonijoje ir beveik visą savo gyvenimą praleido Heftos vienuolyne. Šv. Matilda, nepaisydama motinos draudimo ir grasinimų, apsigyveno vienuolyne būdama vos septynerių metų amžiaus. Ji išsiskyrė dideliu pamaldumu ir nepaprastai gražiu balsu, po to tapo benediktinių vyresniąja ir šv. Gertūdės mokytoja, vaizduota su abatės atributais²⁴. Šv. Gertrūda, dar vadinta Didžiąja, buvo viena žymiausių šventųjų mistikų, nuodugniai studijavo teologiją ir rašė tikėjimo klausimais. Į Heftos vienuolyną ją, dar penkiametę, priėmė tuometinė abatė – šv. Matildos sesuo Gert-

rūda. Todėl šv. Gertrūda painiota su ja ir dažniausiai vaizduota su abatės ženklu pastoralu. Kaip vienos iš pamaldumo Švenčiausiajai Jėzaus Širdžiai pradininkių, jos pagrindiniu atributu tapo spindinti Švč. Jėzaus Širdis.

Apibendrinant pažymėtina, jog statulose aiškiai išvelgiamas paveikslo ikonografijos tęsinys. Nutapytieji dvyiniai Benediktas ir Skolastika – benediktinams svarbių šventųjų pora, todėl ir altoriaus statulose įamžinti šventieji benediktinai taip pat pristatomi poromis: du vyrai ir dvi moterys. Kaip matyti, tokiu pasirinkimu retabulo statulų ir paveikslo ryšys paryškintas net trimis aspektais: asmenų priklausomybe benediktinams, jų grupavimu po du ir atsotavimu abiem lytims.

Po benediktinių vienuolyno panaikinimo per Kražių skerdyne kazokams išniekinus šventovę, pirmojo tarpsnio statulos buvo nepataisomai suniokotos. Todėl 1910 m. caro valdžiai atidavus bažnyčią parapijiečiams, iki šiandien altoriuje išliko vietoj jų pastatytos naujos kitų šventųjų figūros, būtent šv. Augustino, šv. Petro, šv. Pauliaus ir šv. Martyno skulptūriniai atvaizdai. Parapinei bažnyčiai šios asmenybės buvo daug priimtinesnės už benediktinų šventuosius. Šv. Petras ir šv. Paulius tuo metu buvo turbūt populiariausi šventieji, sakralinėje dailėje dažniausiai vaizduojami kartu. Abu apaštalai, gyvenę I a. ir beveik vienu metu, apie 65 m. po Kr., nužudyti Romoje, buvo veiklūs krikščionybės mokymo skleidėjai: šv. Petras žinomas kaip žydų apaštalas, o šv. Paulius – pagonių, abu drauge – tarsi dvi

kolonos, laikančios visą Bažnyčią. Jų statulos lengvai atpažįstamos: šv. Petras laiko du raktus ir knygą, šv. Paulius – savo kankinystės įrankį kalaviją. Kiti du šventieji, vilkintys vyskupų drabužiais, atpažįstami sunkiau: panašu, kad dešinėje stovi laiminantis šv. Augustinas su šalia gulinčiu kriauklę primenančiu atributu, o priešingoje pusėje – šv. Martynas, bebarzdis, rankoje laikantis kalaviją kaip riterystės ženklą (prieš tapdamas vyskupu jis ilgus metus buvo tarnavęs romėnų kariuomenėje, ir tuos laikus geriausiai primena siužetas, pagal kurį išmaldos prašančiam elgetai jis atkerta ir atiduoda pusę romėnų kario apsiausto)²⁵. Šie du vyrai gyveno panašiu laikotarpiu ir abu buvo vyskupai, tačiau ikonografijoje poros paprastai nesudarydavo, tad ir šiame altoriuje figūruoja kaip atskiri šventieji.

Taigi naujosios skulptūros nebepratęsė benediktiniškojo prado, todėl ir jų ryšys su paveikslu susilpnėjo. Nebeišlaikytas porų principas, nes tik šv. Petras ir šv. Paulius tradiciškai vaizduoti kartu, o šventieji vyskupai veikiau oponuoja vienas kitam, negu dera tarpusavyje. Neišlaikyta ir lyčių proporcija, nes keturių šventųjų vyrų figūros altoriuje nustelbė vienintelę moterį – šv. Skolastiką. Ne nuostabu, kad paveiksliui funkcionuojant parapinės šventovės erdvėje ir pasauliečių aplinkoje, benediktiniškasis pradas nebebuvo toks reikšmingas kaip vienuolyno bažnyčioje, ir visiškai natūraliai į svarbiausią vietą paveiksle iškilo Švč. Mergelės Marijos asmuo, o altoriuje atsiradusiomis kitų šventųjų statulomis pabrėžta visuotinės Bažnyčios tema.

PAVEIKSLO PIRMAVAIZDŽIAI IR ANALOGAI

Paskutinėje tyrimo dalyje į Kražių bažnyčios paveikslą pažvelgsime Lietuvos benediktinės sakralinės dailės kontekste. Taip pat įvardinsime galimus paveikslų pirmavaizdžius, jį lyginsime su panašaus tipo bei laikmečio Italijoje esančiais analogais.

Taigi Lietuvos teritorijoje egzistavo keli benediktinų ir benediktinių vienuolynai ir, žvelgiant į jų sakralinės dailės palikimą, matyti, kad Lietuvoje plito trijų tipų šių šventųjų vaizdai: pirmoji grupė, kai šventieji vaizduojami atskirai, kompozicijose po vieną, antroji grupė, kai šventieji vaizduoti kartu iš jų gyvenimo legendų ateinančiuose siužetuose, trečioji – šventieji vaizduoti masinėse kompozicijose tarp kitų šventųjų. Pirmosios grupės paveikslų pavyzdžiai galėtų būti Kauno šv. Mikalojaus bažnyčioje esantis šv. Benedikto altoriaus paveikslas, šv. Skolastikos paveikslas, buvęs Vilniaus šv. Kotrynos bažnyčioje. Šiuose paveiksluose šventieji vaizduojami gana panašiai, abu užfiksuoti stovintys ekstazės būsenos, žvilgsniai nukreipti į viršų, rankos išskleistos formuojant maldingumo gestus, šventieji vilki benediktinų abitais, juos supa angelai, laikantys atributus. Abiem priskirti pastoralai, ant kaklų kabo abato kryžiai, šalia šv. Benedikto dar yra angelų laikoma mitra ir nuodų taurė, šv. Skolastikos paveiksle matyti jai priskiriami balandis ir krucifiksas. Šv. Benedikto ekstazė siejama su viena jo gyvenimo legendų, kurioje pasakojama, jog šventasis kartą pamatęs ryškią šviesą ir pasaulio viziją, tad dažnai šio šventojo paveiksluose atsiranda švytintis pasaulio gaublys.

Antrosios ir trečiosios grupės pavyzdžius randame Pažaislio vienuolyno Švč. Mergelės Marijos Aplankymo bažnyčioje, kuri anksčiau priklausė kamaldulių vienuoliams, vienoje iš freskų užfiksuotas šventųjų dvynių susitikimas (10 il.), kitame bažnyčios skliaute esančioje freskoje šv. Benediktas tarp daugelio kitų šventųjų garbina karūnuojamą Švč. M. Mariją (11 il.). Dvynių susitikimas vaizduojamas gana neformaliai, užfiksuotas gyvas jų bendravimo momentas, šventieji bendrauja susėdę ant kėdžių ir susikoncentravę vienas į kitą, šv. Benediktas, panašiai kaip Kražių paveiksle, labai atviras, plačiu rankų mostu orientuotas į išorę, o šv. Skolastika kukliai rankas sudėjusi ant krūtinės. Šventieji vaizduojami be jiems įprastų atributų, juos atpažinti leidžia benediktinų abitai ir pats susitikimo aspektas, ant stalo sudėtos knygos sugestijuoja šv. Benedikto regulą. Įdomu tai, kad kompozicijoje matome dar keturis šventuosius, du vyrus ir dvi moteris²⁶, šis sprendimas primena buvusią Kražių bažnyčios didžiojo altoriaus darną ir leidžia daryti prielaidą dėl tokio komponavimo populiarumo benediktiškoje tradicijoje. Gana artimą Kražių paveiksliui vaizdą matome Pažaislio bažnyčios skliaute, nors jame tarp daugybės šventųjų, garbinančių karūnuojamą Švč. M. Mariją, tėra vienas šv. Benediktas. Šventasis įprastai žilabarzdis, suklupeš prieš danguje atsivėrusį vaizdinį, jo atpažinimą palengvina melsvas benediktinų abitas, pastoralas ir rankoje laikoma mitra²⁷.

Nors tyrime aptarėme tik kelis kūrinių pavyzdžius, tačiau tokių pavyzdžių

10 il. Mykolas Arkangelas Polloni. Šv. Benediktas aplanko savo seserį šv. Skolastiką. XVII a. III ketvirtis. Freska. Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios prieangis. Pažaislio vienuolynas

11 il. Giuseppe Rossi. Švč. Mergelės vainikavimas danguje. 1712 m. Šviesesniu laukeliu išskirta šv. Benedikto figūra. Freska, al secco. Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios prieangis. Pažaislio vienuolynas. Foto: iš Laimos Šinkūnaitės asmeninio archyvo

12 il. Nežinomas vietinis dailininkas. *Madona su Kūdikiu, šv. Benediktu ir šv. Skolastika*. 1520 m. Freska. Nursijos šv. Jono bažnyčia, Italija. Foto: Bolonijos universiteto fotoarchyvas

13 il. Carlo Rosa. *Madona su Kūdikiu, šv. Benediktu ir šv. Skolastika*. 1640–1660 m. Drobė, aliejus. 301 × 204. Puglia, Italija. Foto: Italijos kultūros paveldo duomenų bazė

pasirinkimas savotiškai atspindi visumos vaizdą, todėl galime matyti, kad Kražių paveiksle esantis derinys lietuviškoje benediktiniškoje tradicijoje yra pakankamai savitas. Tokio derinio, kai būtų susiejami šventųjų dvynių ir Švč. M. Marijos ikonografiniai siužetai, Lietuvoje nepasitaikė aptikti.

Žvelgiant į Vakarų Europos benediktinišką dailės tradiciją, didžiausią vaidmenį baroko epochoje jai ir katalikiškai LDK kultūrai darė būtent Italijos dailė, galimas atvejis, kad Kražių paveikslas buvo atvežtas iš šios šalies. Tad šiame darbe pasiremsime būtent Italijoje esančiais benediktinų šventųjų su Švč. M. Marija paveikslų pavyzdžiais, jų šioje šalyje rasta daugiausiai. Antrame darbo skyriu-

je minėjome, kad Kražių paveiksliui būdinga Šventojo pokalbio kompozicija ir pirmieji tokio tipo pavyzdžiai pasirodė XV a. Vienas tokių kūrinių, atspindintis XV a. tipiską Šventojo pokalbio vaizdavimą Nursijoje esančioje šv. Jono bažnyčioje 1520 m. anonimo nutapyta freska (12 il.). Architektūrinės aplinkos centre matome sėdinčią Mariją su Kūdikėliu Jėzumi ant kelių, iš abiejų pusių šalia jos įkomponuota po nedidelį angelą, stovintys šventieji taip pat komponuojami abipus Marijos. Marija, sudėjusi rankas malda, žvelgia į pusiau gulomis ant jos kelių esantį Kūdikėlį, ji pasipuošusi tradicine raudona suknele ir mėlynu maforijumi. Šventieji atpažįstami iš laikomų atributų ir aprangos, šv. Benediktas žilabarzdis,

vilki baltą abitą ir raudoną kapą, dėvi mitrą, viena ranka prilaiko pastoralą ir tuo pačiu atlieką laiminimo veiksmą, kitoje laiko sumažintą bažnyčios maketą. Rankoje laikoma bažnyčia – tai nuoroda į šv. Benediktą, kaip žmogų kilusį iš Nursijos miesto ir nusipelnusį jam skleidžiant tikėjimą. Šv. Skolastika vilki kiek pajvairintą pilkos, juodos bei baltos atspalviais abitą, abejomis rankomis laiko knygą.

Panašaus laikmečio 1640–1660 m. gana žymaus vietos mastu italų tapytojo Carlo Rosa nutapytas monumentalus altorinis paveikslas „Madona su Kūdikiu, šv. Benediktu ir šv. Skolastika“ (13 il.), brandžiojo baroko pavyzdys, savo dramatine nuotaika bei frontaliu komponavimo principu artimas Kražių paveikslui. C. Rosa darbe užfiksuota panaši šventųjų ekstazės būseną, kaip ir Kražių paveiksle, pirmajame plane matome stovinčias monumentalias benediktinų šventųjų figūras, jie žvelgia į Mariją su Kūdikėliu, supamus audringų debesų ir šviesos, aplink komponuojami angelai. Kompozicija panašiai skaidoma į žemės ir dangaus sferas, žemiškojoje, kitaip negu Kražių kūrinyje, matome šventyklos fragmentą ir šonuose sukomponuotas kolonas, o dangaus sfera italo darbe ištapyta kur kas dinamiškiau, čia matome daugiau barokinio elementų supynimo, bet Kražių kūrinyje figūros funkcionuoja atsietos viena nuo kitų. Italo darbe šventieji nutapyti stovintys, o Marija sėdinti, o Kražių kūrinyje matyti atvirkščias sprendimas: Marija išaukštinama stovinti, o šventieji suklupe. Išvelgtinas abiejų paveikslų panašumas šventųjų gestikuliacijose, abejuose matomas į šalis rankas išskleidęs atviras šv. Benediktas, o šv. Skolastika rankas sudėjusi ant krū-

14 il. Nežinomas centrinės Italijos dailininkas. *Madona su Kūdikiu, šv. Benediktu ir šv. Skolastika*. 1700–1749 m. Drobė, aliejus. 230 × 150. Umbrija, Italija. Foto: Italijos kultūros paveldo duomenų bazė

tinės. Italo darbe šventųjų atpažinimas kiek komplikuočiau nei Kražių paveiksle, nors šventųjų tipažai gana panašūs. Vis dėlto C. Rosa darbe benediktinai vaizduojami paprasčiau nei Kražių paveiksle, jame tepanaudoti du šventuosius atpažinti leidžiantys elementai – tai benediktinų abitai ir šv. Benedikto laikomas pastoralas.

Vidurio Italijos Umbrijos rajone išlikusiame XVIII a. pirmos pusės nežinomo autoriaus kūrinyje „Madona su Kūdikėliu šlovėje“ (14 il.) šventuosius atpažįstame lengvai, jie klūpi prieš Švč. Mergelę Mariją pagarbiai nuleidę galvas, abu su juodais benediktinų abitais, šalia šv. Benedikto nutapyta mitra, tačiau, kitaip negu lietuviškame variante, abu šventieji laiko pastoralus, šv. Benediktas be kapos. Šv. Skolastiką atpažin-

ti lengviau dėl šalia jos matomo balto balandžio atributo. Apskritai benediktiniškoje Vakarų dailėje, kartu tai matyti ir peržiūrint itališkuosius paveikslus, šv. Benediktas kur kas dažniau vaizduojamas be kapos, kuri labiau siejama su vyskupų apranga, šitaip labiau akcentuojamas jo propaguotas asketiškumas ir tikra vienuoliška kilmė.

Taigi nors į tyrimą įtraukėme ir apžvelgėme tik tris Kražių paveikslo ana-

logus, tačiau norisi pabrėžti, kad ir kituose keliolikoje Italijoje rastų pavyzdžių, kuriuose susiejamos Mergelės su šventaisiais dvyniais temos, dominuoja Madonos su Kūdikių ikonografinis tipas²⁸, tad galima daryti prielaidą, jog Kražių benediktinėms nutapytas paveikslas, kurio pirminiame sprendime buvo susieta Nekaltojo Prasidėjimo bei Ėmimo į dangų siužetų ikonografija, išsiskiria gana savitu, retu sprendimu.

IŠVADOS

Istorinėje Kražių benediktinių vienuolyno raidoje išskirtini 3 pagrindiniai raidos tarpsniai. Pirmasis (1643–1762) – medinio vienuolyno ir bažnyčios tarpsnis, kai XVII a. 5 dešimtmetyje buvo įsigytas antrajame bažnyčios altoriuje kabėjęs „Šventųjų Benedikto ir Skolastikos, garbinančių Švč. M. Mariją“ paveikslas. Antrasis (1762–1908) – mūrinio vienuolyno ir bažnyčios tarpsnis, kurio metu paveikslas buvo perkeltas į didįjį altorių. Greičiausiai apie 1793 m. bažnyčios konsekavimo proga vienuolyno vyresnioji Skolastika Mackevičiūtė užsakė paveikslui aptaisus. Per 1893 m. įvykusias Kražių skerdynes bažnyčia buvo nusiaubta, tačiau paveikslas išliko. Trečiasis (1908–) – parapiinės bažnyčios tarpsnis. XX a. pradžioje bažnyčia pritaikyta pasauliečių dvasinėms reikmėms. Šiuo laikotarpiu didysis altorius su paveikslu restauruoti XX a. pradžioje ir XXI a. pradžioje.

Paveikslo kompozicija gana statiška, frontali, figūros renesansiškai aiškios ir atskirtos viena nuo kitos, tačiau tamsus koloritas, stipresnių šviesos kaitos niuansų debesys bei benediktinų šventųjų

veiduose atsiradimas kuria dramatišką baroko nuotaiką. Tokia dviejų stilių koegzistencija leidžia paveikslą priskirti ankstyvajam barokui.

Paveiksle susiejamos 5 ikonografinės temos. Pirminiame paveikslo sprendime derinti Nekaltojo Prasidėjimo (Marijos – naujosios Ievos) ir Ėmimo į dangų ikonografiniai tipai. Uždėjus aptaisus, paveikslas papildytas Nekaltojo Prasidėjimo (Marijos – apokalipsės moters) ir Marijos karūnavimo ikonografiniais tipais. Pastarojo atsiradimą lėmė Marijai pritaisyta karūna. Karūnai uždengus tapytą Šv. Dvasios balandį, kiek aukščiau buvo nutapytas kitas, taip pat tikėtina, kad naujoje vietoje buvo nutapyta ir Dievo Tėvo ranka. Penktasis Šventojo pokalbio ikonografinis tipas susieja visas Švč. M. Marijos ikonografijos variacijas ir išlaiko benediktiniškąjį paveikslo pradą, todėl tyrime šį tipą išskiriame kaip pagrindinį. Paveikslui tinkamiausiu laiko pavadinimą „Šventieji Benediktas ir Skolastika, garbinantys Švč. M. Mariją“.

Paveikslo bei altoriaus dermė iki XX a. buvo labai harmoninga, altoriuje tęstos paveiksle prasidedančios ikono-

grafinės temos. Glorijoje atspindėta paveiksle esanti Dievo Tėvo, Šv. Dvasios ir angelų kompozicija, ypač stipriai benediktiniškąjį dvasingumą perteikė pirmojo tarpsnio, puikiai prie šv. Benedikto ir šv. Skolastikos ikonografiškai derančios šv. Mauro, šv. Placido, Šv. Gertrūdos bei šv. Matildos statulos, paveikslo aptaisų tauriųjų metalų blizgesį pakartojo auksuotos altoriaus dekoru detalės. Po 1910 m. bažnyčią pritaikius pasauliečių reikmėms, altoriaus ikonografinė darna sumenko, benediktiniškasis aspektas išliko tik paveiksle.

Lietuviškoje benediktiniškos krypties sakralinėje dailėje sąlygiškai išskirtini trys šv. Benedikto ir šv. Skolastikos vaizdavimo būdai. Pirmoji kūrinų grupė, kai šventieji vaizduojami atskirai, kompozi-

cijose po vieną; antroji grupė, kai šventieji vaizduoti kartu iš jų gyvenimo le-gendų ateinančiuose siužetuose; trečioji – šventieji vaizduoti masinėse kompozicijose tarp kitų šventųjų. Šiame kontekste Kražių paveikslas išsiskiria originaliu šventųjų dvynių, garbinančių Švč. M. Mariją, pavaizdavimu.

Iš keliolikos Italijoje aptiktų artimų Kražių paveikslui kūrinų, kuriuose vaizduojami Marija su šv. Benediktu ir šv. Skolastika, matyti, kad juose dominuoja sprendimai, vaizduojantys Mariją su Kūdikiu. Kompozicijų, kuriose benediktinų šventieji vaizduoti su Nekaltai Pradėtaja, aptikti nepavyko, todėl galima sakyti, kad Kražių paveikslo sprendimas palyginti su tarptautiniu kontekstu yra gana specifiškas.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ *Kražių skerdyinės: [100-osioms metinėms]*. Sud. L. Mulevičius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 110.
- ² Vincas Gidžiūnas, *Šv. Benedikto regulos vienuoliai Lietuvoje*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1985, p. 150.
- ³ Kražių benediktinų bažnyčios 1677 m. vizitacija, KAKA. B. 112, l. 108–115.
- ⁴ Adomas Butrimas, Kazys Misius, „Kražių benediktinų vienuolynas ir bažnyčia“. Kn. *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 75.
- ⁵ Gidžiūnas, op. cit., p. 151.
- ⁶ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2. Vilnius: Vaga, 1972, p. 320.
- ⁷ *Idib*, p. 321.
- ⁸ 1806 m. Kražių benediktinų vienuolyno vizitacijos aktas. LVIA. f. 669, ap. 2, b. 221, l. 614–165.
- ⁹ 1820 m. Kražių benediktinų vienuolyno vizitacijos aktas. LVIA. f. 669, ap. 2, b. 224, l. 180–221.
- ¹⁰ A. Butrimo ir K. Misius tyrimas, šventasis minimas šv. Mauricijaus vardu, tačiau autoriai, matyt, nebuvo susipažinę su šventųjų gyvenimais. Šv. Mauras ir šv. Placidus buvo vieni pirmųjų šv. Benedikto sekėjų, Grigaliaus didžiojo dialoguose aprašyti jų išgyventi bendri stebuklai, tuo tarpu šv. Mauricijus šventuoju kankiniu tapęs, V a. gyvenęs romėnų legiono karys. Kaip matome, šventųjų skirtumas akivaizdus ir akivaizdu, jog skulptūros vaizdavo benediktinų šventuosius.
- ¹¹ 1845 m. Kražių benediktinų vienuolyno ir bažnyčios inventorius. LVIA. f. 669, ap. 2, b. 295, l. 3–10.
- ¹² 1910 m. Kražių parapišės bažnyčios inventorius. LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 215, l. 3–9.
- ¹³ Edvardo Jono Römerio 200-osioms gimimo metinėms skirtoje tarptautinėje dailės parodoje „Dailininkai Römeriai“ buvo eksponuoti keli tapytojos darbai, internetinėje svetainėje pateikta trumpa biografija. Prieiga per internetą: [http://www.ldm.lt/RRM/Rem_dailininkai.htm#Elena RÖMERYTĖ](http://www.ldm.lt/RRM/Rem_dailininkai.htm#Elena_RÖMERYTĖ) (1860–1946).
- ¹⁴ Lanzi, Fernando; Lanzi, Gioia. *Šventieji globėjai ir jų simboliai*. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 120.
- ¹⁵ *Ibid*, p. 120.
- ¹⁶ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, sud. D. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997, p. 285.

- ¹⁷ Voraginietis, Jokūbas. *Aukso legenda, arba Šventųjų skaitiniai*. Kn. 2. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 120–152.
- ¹⁸ Vertėtų paminėti, jog XVI a. buvo susiklosčiusi Nekalto Prasdėjimo, paremto Giesmių giesmės įvaizdžiais, ikonografinė sistema. Jau Viduramžių litanijose Giesmių giesmės nuotaką apibūdinančios frazės buvo panaudotos Švč. M. Marijos savybėms įvardinti ir garbinti. Paveiksluose, paremtuose Giesmių giesmės įvaizdžiais, atsirasdavo tokie atributai, kaip lelija, baltas Dovydo bokštas, versmės ir šaltiniai, vienas atributų buvo ir palmė arba jos šakelė.
- ¹⁹ Krikščioniškos ikonografijos žodynas, p. 186.
- ²⁰ Per paskutinį restauravimą, kaip tuomet manyta, į per Kražių skerdynes sunaikintų vazų vietas buvo įstatytos pagal kitų altorių analogus atkurtos dvi poros vazų. Toks sprendimas tuomet neturėjo rimto ikonografinės medžiagos pagrindo ir, žvelgiant iš šiandienos perspektyvos, šis sprendimas vertintinas kaip klaida, nes neseniai surastose dar prieš Kražių skerdynes darytose altoriaus fotografijose matyti, kad altoriuje stovėjusios ne vazos, bet angelų skulptūros.
- ²¹ Grigalius Didysis, *Šventojo Benedikto gyvenimas*. Vilnius: Aidai, 1996.
- ²² Rosa Giorgi, *Saints in Art*. Los Angeles: Getty Publications, 2003, p. 272.
- ²³ John J. Delaney, *Dictionary of Saints*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1980, p. 26–27.
- ²⁴ The Catholic encyclopedia: an international work of reference on the constitution, doctrine, discipline, and history of the Catholic church / sud. C.G. Herbermann ir kt. New York: Encyclopedia press, 1907-1922. Prieiga per internetą: <http://www.newadvent.org/cathen/10105b.htm>.
- ²⁵ Giorgi, op. cit. p. 251-252.
- ²⁶ Nors šventieji vaizduojami be atributų, tačiau tikėtina, jog freskoje matome šv. Benedikto mokinius šv. Maurą ir šv. Placidą. Šalia šv. Skolastikos stovinčių vienuolių tapatybė glūdi paslapyje.
- ²⁷ Šinkūnaitė, Laima. Šv. Benedikto gyvenimo freskos Pažaislio kamaldulių vienuolyne. Žr.: *Benediktiniškoji tradicija Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2008, p. 214.
- ²⁸ Žvelgiant į kitų vienuolių šventųjų su Marija paveikslus, buvo nusistovėję kanoniniai vienuolių platinami ikonografiniai tipai. Žinomi tokie tipai kaip augustinų „Diržo Marija“, dominikonų „Rožinio Marija“ ar karmelitų „Marija Škaplierinė“. Benediktinų tradicijoje tokio individualaus tipo nebūta ir paveikslų, kuriuose matomi šventieji dvyniai su Marija plitimas kiek mažesnis. Iš itališkų pavyzdžių aiškėja tendencija šventuosius vaizduoti garbinančius Madoną su Kūdikiu.